

Táj, tér és permanens liminalitás egy (volt) bányásztelepülésen

„Az élet egyik alapvető vonása, hogy nem itt kezdődik vagy ott végződik, hanem folyamatosan halad. És ugyanennél az oknál fogva [...] a környezetek sosem befejezettek, hanem folyamatosan épülnek.”¹

1.

Szarvaspatakon az elmúlt húsz évben egy kanadai – Európa legnagyobb külszíni aranybányájának zagyatározóját a település helyére tervező – bányászvállalat jelenléte alakítja a helyiek mindennapjait.² A település lakosságának hetven százaléka elköltözött, miután a vállalat sorra felvásárolta a földeket; a közösség a projektet támogató és annak ellenálló táborra oszlott; a közösségek széttöredeztek, az egyének közötti kapcsolatok átalakultak; az infrastruktúra fokozatosan romlott; a munkanélküliség aránya drasztikusan megnövekedett, és aktivisták, (mindkét oldalt támogató) kutatók tucatjai öntötték el az erre felkészületlen községet. A húsz éve felterjesztett bányászati projekt ma is viták és perek tárgya, bizonytalan, hogy valaha elkezdődik-e, de így is meghatározza az érintett települések változását.

2.

A településen folytatott kutatásomnak már a kezdeti szakaszában körvonalazódott az a három dimenzió, mely értelmezésem szerint kulcsfontosságú a mindennapok, az elmúlt húsz évben végbement radikális változások és a jelenlegi helyzet megismerésének szempontjából. A következőkben három szempontból szeretném vizsgálni azon történéseket és cselekvéseket, melyek a helyiek mindennapjait meghatározzák: a szereplőkön keresztül a tágabb szociográfiai kontextust, a tájjal folytatott dinamikus és kölcsönös kapcsolaton keresztül a szereplők közötti kapcsolatokat, valamint a szereplők alany mivoltának hangsúlyozásával a történések és cselekvések közötti viszonyt. Mindezzel szándékom szerint bővíthető a szűkebb, Verespatakról szóló tudományos korpusz,³ és egy jellegzetesen posztoszocialista etnográfiai kontextusba helyezhető a tágabb, a táj és ember kapcsolatát vizsgáló antropológiai diskurzus.

3.

Tanulmányomban először néhány – a kutatásom szempontjából vett – kulcsszereplőt mutatok be. Itt Daniel Miller (2010) módszerét követem, aki londoni lakosok portréit vázolja fel, amelyek mögül – bár újszerű megközelítéssel – a teljesség klasszikus antropológiai igénye sejlik fel. Írásomban nem feltétlenül tudok egy harmonikus, holisztikus képet megrajzolni (vö. Miller 2010), inkább csak a hely, a történet, a társas kapcsolatok sokrétűségét szeretném szemléltetni. Ugyanakkor a portrék az értelmezés folyamatában is segítségemre vannak, amennyiben kiküszöbölhetem azokat a nehézségeket, melyeket a közösség, a (helyi) társadalom, a kultúra (terepem esetében halmozottan) problematikus fogalmainak használata jelentene. Ezek olyanfajta strukturális és funkcionális egységet feltételeznek, melynek sem a durkheimi szolidaritást és harmonikus összetartozást hangsúlyozó (Eriksen 2006:28–30; Ortner 1994:376), sem pedig a marxi, gluckmani konfliktust és ellentmondást alapállapotnak tekintő (Ortner 1994:376) variánsai nem lennének hasznosak a szarvaspataki helyzetmegismerés szempontjából. Az egyes portrék – bár messze nem fedik le azt a sokféleséget, amivel ott találkoztam – sokkal aktorcentrikusabb összképpé állnak össze (vö. Ortner 1994). Ezenfelül egy strukturális egység kényszerképzetétől szabadulva kirajzolódnak azok a mintázatok, melyek révén a szereplők a hely, a történet, azaz az aktuális „színdarab” folyamataihoz kapcsolódnak (vö. Leach 2006).

4.

Másodszor a szereplők ismertetése után a társadalmi és ökológiai kapcsolatokat vizsgálom a *környezet, tér, hely* és *táj* fogalmának analitikai lehetőségein keresztül. A fogalmak tisztázása után először a (szarvaspataki) szereplőknek a tájhoz fűződő viszonyát elemzem, mely ugyanakkor társas kapcsolataikat is kirajzolja. Ezeket a viszonyokat átalakulásuk folyamatában, cselekvések és történések mozzanataiban vizsgálom. Ezt követően a térhasználat kapcsán az alanyi-

ságra térek ki, az ember-környezet és ember-ember kapcsolatának azon politikai töltetű aspektusait elemezve, melyek a foucault-i hatalom és tudás fogalompáros (vö. Lefebvre 1991), valamint a de Certeau-i (1988) taktikák (*spacial tactics*) mentén értelmezhetők.

5. Végül a permanens liminalitás (*permanent liminality*⁴) fogalmának kritikai olvasatán keresztül, az alanyiség hangsúlyozásával a szarvaspataki szereplő-kontextus viszonyt értelmezem, a cselekvés-történés dialogikus viszonyát hangsúlyozva.

Szereplők

6. Bár valószínűleg így vagy úgy szinte mindenkivel szóba elegyedtem, Szarvaspatakon összesen tizenhat emberrel beszélgettem félig strukturált és strukturálatlan interjúk keretében.⁵ Legtöbbször csak egy elutasítás erejéig álltak szóba velem. Voltak olyanok is, akikkel szinte napi szinten találkoztam, kommunikáltam, megkérdezték, hogy vagyok, sajtót vettem tőlük, elmondták, mivel töltötték az elmúlt napjaikat, mégis határozottan elutasították, hogy leüljenek beszélgetni velem, még diktafon nélkül is. Ha valakivel egy háztartásból már beszéltem, a háztartást lefedtettem tekinthettem, mert azok után egyedül ő volt abból a családból a kapcsolat, a későbbiekben is csak őhöz mehettem, valamiféle íratlan szabály vagy elképzelés alapján, mely szerint én *annak* a családtagnak voltam az *ismerőse*. Ha megjelentem, a háztartás többi tagja elindult a „dolgát végezni”, vagy már épp azt végezte, s megnyugtattak, hogy az, „akihez jöttem”, mindent el tud mondani az egész háztartás nevében.⁶ Volt, akikkel egyetlenegyszer készítettem interjút, volt azonban néhány ember (pontosan öt személy), akivel szorosabb kapcsolat alakult ki. Hozzájuk rendszeresen visszatértem. Portréimat a tizenhat személlyel készült interjúk alapján rajzolom fel, akik egy-egy háztartást képviselnek az összesen körülbelül ötvenből, ami Szarvaspataknak és Szarvaspataktorkának⁷ az összlakosságát képezi.
7. Végezetül a portrékon kívül egy olyan interakciót is leírok, mely annak ellenére, hogy nem alakult interjúhelyzetté, az analízist és a portrék értelmezését kiegészíti.

'Nea⁸ Marius és tanti⁹ Emi¹⁰

8. 'Nea Marius helyi képviselő. Szarvaspatakon született, itt nőtt fel. Apja bányász volt, így gyermekkorában gyakran volt vele a bányajáratokban. Az utolsó ilyen alkalommal az apja meghalt gázmérgezésben, s hajszálon múlt, hogy ő megmenekült: az apja ment elől, ő utána, de szerencsére amikor az apja, felismerve a helyzetet, riadtan megfordult, figyelmeztette őket, majd öszszeesett, az őket követő munkatársának még épp annyi ideje volt, hogy a tizenhárom éves 'nea Mariust kivigye, s segítséget hívjon. Ő is bányász volt, ötvenéves korában ment nyugdíjba. Egy kis üzlete volt a faluban, élelmiszert és néhány egyéb portékát árult, de üzletét néhány éve be kellett zárja – elköltöztek a kliensek. A faluban élő idős embereknek ő hoz kenyeret s minden egyebet Abrudbányáról. Heti egyszer van gyűlése¹¹ Verespatakon, a szarvaspatakiaknak aznap ő a postás: hozza a nyugdíjat, a leveleket, a számlákat és újságokat. Földjeiket, házukat nem adták el, mert nem érezték úgy, hogy eleget ajánlottak értük.
9. Teo (akiről később még szó lesz) korábban úgy jellemezte 'nea Mariust, hogy „ravasz”, felhívta a figyelmem, hogy ha sikerül beszélgetnem vele, valószínűleg nagyon óvatos lesz, s mindennel, amit mond, valamit el akar majd érni. Amikor leültem, rögtön megkérdezte, hogy pontosan mire vagyok kíváncsi, majd eldöntötte, hogy történeti kontextust akarok a falunak keríteni. Szarvaspatak az ő leírása szerint tehát így nézett ki:
10. „Tehát ez a közösség itt százszázalékosan bányász-közösség volt. Milyen értelemben? Több száz éve innen aranyat bányásztak, és az emberek ebből éltek. '48-ig magánbányák voltak. Mindenik családnak volt egy zúzómalom [*šteamp*] nevezetű kőmorzsoló berendezése, ami a víz erejét használta fel arra, hogy a köveket széttörje. Érted? Azokat a berendezéseket használták akkor, amikor a vizek nem voltak befagyva. Tehát télen ezek be voltak zárva, amikor a hőmérséklet

miatt nem tudtak működni. Tehát az emberek ebből éltek. Lovakkal szállították... Szóval a férfiak dolgoztak, a csillével [*corfă*] hozták ki a bányáüregekből az ércet, aztán pedig az asszonyok és a gyermekek lovakkal szállították azt a zúzómalmokig. Ott a – körülbelül emberfejnagyságú – köveket szét kellett törni,¹² előbb ökölnagyságúra, majd egy másik berendezésben porrá zúzták őket, hogy aztán egy sínen levő gyapjútekercsen az arany, az ezüst és a pirit kiváljon. A gyapjún levő homokot aztán kimosták, az aranydarabkákat kiválasztották, majd higannyal – amit abban az időben nehezen lehetett vásárolni – összefogták egy nagyobb darabba, amit utána eladtak. '48-ig így éltek az emberek. '48-ban jött az államosítás, a zúzómalmokat bezárták, a bányászokat elvitték ide-oda telepekre dolgozni, az asszonyok egyedül maradtak, mert azt mondták, hogy gazdagok, adják ki az aranyat. Pedig nagyanyám mesélte, hogy volt olyan hónap, hogy egész hónapban dolgoztak, s alig bírtak egy 15 kiló [*o litră*]¹³ kukoricalisztet [*mălai*] venni. [...] Aztán megnyitották az állami bányát, ahova az embereket szerződtették. Az 50-es, 60-as években indult be igazán, de mivel a föld alatt dolgoztak, sok szilikózisos beteg volt. Sokan meghaltak, de pénzt kaptak, kitüntetést, de mire házat építettek, meghaltak, feleségeiket, gyermekeiket otthagyták. Aztán a 70-es években megnyitották a külszíni bányát [...]. Most az az elképzelés, hogy »jaj, csodáljuk a szép köveket, a szép bányásztájat Verespatakon, és haljunk éhen! Nyolcvan-kilencven százalékos a munkanélküliség aránya, nincs miből éljenek, de nézzük a tájat, és még az UNESCO-ba is be akarjuk tenni! [...] Hogy élsz a kis tehencskéből!? Abból nem lehet élni! Itt csak háztáji gazdálkodást lehet folytatni, kicsi tétben, nem úgy, mint az alföldön!... A fiatalok pedig már nem maradnak itt! (– Ha bányászat lenne, maradnának? – Hogyne maradnának?!)... Jó, ha nem akarják, hogy a kanadaiak elvigyék, fektessen bele a román állam! Miért? Olyan szép ez a térség, hogy nem lehet hozzáérni?! A régi bányákból egy csomó szivárgás szennyezi folyamatosan ezeket a helyeket!... A vállalat azt is felajánlotta, hogy semlegesíti a szennyeződést, ökologizálja a vizeket.«¹⁴

11. *Tanti* Emi a felesége. Ő is szarvaspataki születésű. Az „előadásnak” csak a vége fele kiabált közbe néhányszor: hogy a Soros emberei azok az agymosottak, akik ellenzik a projektet; hogy lenne a fiataloknak munkahelye, ha nem elleneztek volna; és amikor azt fejtette ki, hogy mindenki abból a területből gazdálkodik, ahol él, s ne jöjjön a bukaresti megmondani, hogy neki is bármiféle joga van befolyásolni, hogy mi történik Verespatakon.

*Teo és Alex*¹⁵

12. Teo három éve érkezett Bukarestből. Közvetlenül válás után volt, a közös vagyont elfelezték, s ő – fiával együtt – csak menekülni akart a nagyvárosból. Akkor találkozott egyik volt gyerekkori ismerőssel, aki akkor kezdett el egy közösséget szervezni. A csoport odaköltözésének s egyben életfilozófiájának lényege valami olyasmi volt, hogy „visszavonulni a természetbe, egy elvonuló életmódot folytatni, s közben aktiválni, megmenteni a világot”. Egyesületet is létre akartak hozni. Azt nem értettem, hogy pontosan miért. A csapatban akkor tizenketten voltak, több házat is „örökbe fogadtak” (olyan házakba költöztek, amelyeket vagy még nem adtak el, de a tulajdonosuk már nem lakott ott, vagy részekben el volt adva a vállalatnak, de még mindig volt egy vagy több rész, amelyet egy vagy több testvér nem akart eladni). Néhány hónappal azután, hogy Szarvaspatakra költöztek, a csapat egy útjelző táblát készített és állított a kanyarba, mert úgy érezték, kell valami, ami jelezze, hogy a falu ott van. Pár nappal később a betonba öntött táblának csak a talapzata volt meg. Valaki flexszel levágta.
13. 2018 nyarán már csak ő és a fia, az élettársa, Alex, az én szállásadónóm, valamint fent a tónál lakó egyik barátnőjük maradt. Teóék és a szállásadóm is azt fontolgatták, hogy elköltöznek. Teóék a ház nyirkossága és a házban egyre súlyosbodó penészgomba-fertőzés jelentette egészségügyi veszélyek miatt, a szállásadóm más okokból. Teo képzőművészeti egyetemet végzett, most pedig művészetéből, egy, az interneten szerkesztett oldalból, valamint a természet adta lehetőségekből szeretne megélni.

14. Alex később, alig másfél éve talált rá a közösségre, amikor az már szétbomlófélben volt, de Teóval összeköltöztek, együtt maradtak, s most egy családot alkotnak. Elmondása szerint ez a harmadik – és reméli, utolsó – kísérlete arra, hogy Romániába visszatelepedjen. Szülei akkor emigráltak Olaszországba, amikor ő a középiskolát kezdte. Tökéletesen beszél olaszul, angolul. Londonban is élt. A vendéglátóiparban dolgozott. Visszahúzó természete miatt úgy érezte, azt az életformát nem tudja folytatni, azon készítése pedig, hogy a környezetet megmentsse (vagy legalább valahogy hozzájáruljon ehhez), végül ide vezette.
15. *Nea Marius* és *tanti* Emi szerint nem kellene beleszólniuk a helyiek életébe, mert nem tudják, nem ismerik igazán az itteni körülményeket, az itteni életet. Mint mondják, biztosan pénzezik őket valaki (Soros!¹⁶), hogy ide jöttek, itt laknak: az nem igaz, hogy az interneten annyi pénzt lehet keresni, hogy megéljenek belőle. Ráadásul nincsenek alapvető gazdálkodó- (földművelő-) ismereteik: a kertet nem úgy kell megművelni, hogy semmit nem csinálnak, s egyszer csak lesz benne valami!
16. Teo és Alex a permakultúra híve. Gyümölcsöt és gyógynövényeket gyűjtenek az erdőben, amely természeti források Szarvaspatak körül a bányamunkálatok leállta után egyre változatosabb és gazdagabb formában fordulnak elő.

Tanti Toia¹⁷

17. *Tanti Toia* egyik fő beszélgetőtársam, a szomszéd néni. Vele beszélgettem legtöbbit, ő volt az egyetlen, akinek mindennapjait figyelemmel kísérhettem, s az egyetlen, akinek szinte minden gondját-baját ismertem. Sokat fájta a háta. Sokat dolgozott, szinte minden nap reggeltől estig talpon volt, majorságot tartott, gyümölcsöt szedett és főzött, kertet művelt, beteg fia állatait is ellátta, a kutyákat, macskákat megetette. Ő volt az, akivel osztoztam abban a napi teendőmben, hogy a szabadon kolompoló teheneket, lovakat elhajtom, hogy azok lehetőleg ne az egyetlen keskeny ösvényre trágyázzanak, s ne törjék be a fakerítéseket, amelyek az ő veteményesét, valamint a szállásadóm udvarát voltak hivatottak – és szinte teljesen alkalmatlanok – védeni. Ottlétem alatt szállásadóm mindössze körülbelül három hetet töltött a településen, így *tanti Toia* volt a legközelebbi ember, az egyetlen, aki meghallotta volna, ha valami bajom esik. Esténként tévét nézett, melynek az ablakon átszűrődő fénye megnyugtató, amikor egyedül voltam. Őt is megnyugtatta közelségem, s talán emiatt is volt, hogy első arra tett próbálkozásomra, hogy más házhoz költözzek, kitérő választ adott, s azt mondta, hogy „jól vagy te itt!”. Hallottam sírni, s Istenhez könyörögni, amikor fia súlyos betegen Kolozsváron feküdt a kórházban.
18. Amikor a szokatlanul sűrű és nagy esőzések után a bányajáratból csörgedező szennyezett ér magával hozta a salakot, és kiöntött, beszennyezve a partján lévő kutat – egyetlen vízforrásunkat –, ő takarította ki. Hiába mondtam, szóljon, amikor legközelebb csinálja, hogy segíthessek – magamtól nem tudtam volna, mit kell tenni –, nem bízott eléggé bennem, hogy ezt megengedje. Amikor az egyik esőzés után a polgármesteri hivatal végre elintézte, hogy az árkot bemélyesszék, s a házaink előtt elhaladó földes Fő (*Principală*) útra két teherautónyi követ hoztak, s megláttam, hogy ő egyengeti, el kellett vennem a kapáját, hogy hozzon egy másikat, s engedje, hogy segítsék neki. Ezután – talán látva, hogy mégsem vagyok teljesen életképtelen – könnyebben megengedte, hogy segítségére legyek.
19. Hetvenkét éves (volt nyáron), három gyermek anyja. Lánya Abrudbányára költözött, miután férjhez ment, de az anyjától nem messze eső kis faházikóba járt néha haza. Kisebbik fia házában lakik, aki eladta a szülei segítségével épített emeletes házat és telket a *Goldnak*,¹⁸ de anyját arra kérte, maradjon még az eladott házban, hogy az ne omoljon össze olyan hamar. *Tanti Toia* gyakran vágyott Gyulafehérvárra, fiához, aki abban a negyedben vett házat, ahova a legtöbb szarvaspatakit és verespatakit elköltöztették. Ott van most a „falu”. Egyik nap elment az egyik

falubelivel egy megemlékező misére, utána boldogan újságolta, hogy mennyi mindenkivel találkozott, milyen jó volt beszélgetni. Ha nagyobbik fia addig felépül valamelyest, hogy ő adjon a tyúkoknak enni, télre fiához, a városnegyedbe (*cartier*) költözne.

20.

Nagyobbik fiára rettenetesen haragszik, amit többször is elmondott. Hogy „miért nem akarta ő is a házat eladni, s elmenni?” Fia ellenezte a projektet, s hallani sem akart az elköltözésről, a szülői házat, melyet válása után anyja segítségképp neki adott, nem akarta eladni. Súlyos hasnyálmirigy-gyulladásra volt, ottlétem alatt egyszer sem láttam, vagy otthon, vagy kórházban betegeskedett. Állataira többnyire *tanti* Toia vigyázott.

21.

Férje bányász volt, szilikózisban halt meg, bár gyermekeiket még sikerült együtt felnevelniük. Mivel házuk közel volt a hetvenes években megnyitott kültéri bányához, mesélte, hogy gyakran, amikor épp nagyobb robbantásokra készültek, szóltak nekik, hogy aznap menjenek el otthonról. Családjának régen a földjük végéből külön bányabejárata volt. Mutatta, hogy hol, melyik domb tetején vannak földjeik. Azt is ő mutatta, hogy a környék földjeit már körülbelül kilencven százalékban a *Gold* birtokolja.

Angelica¹⁹

22.

Egyike annak a nagyon kevés embernek, akinek a közvetlen háztartása semmit nem adott el a vállalatnak. Náluk ennek sokkal komplexebb okai voltak, mint az ott maradottak nagy részénél, akik többnyire csak amiatt nem mentek el, mert az árat, amelyet földjeikért, házaikért ajánlott a *Gold*, túl alacsonynak tartották. Ők is kizsákmányolásnak tartották az összeget, de amikor megijedtek, hogy mindenkit ki fognak előbb vagy utóbb telepíteni, végső esetre azt az opciót választották, hogy az új faluba költöznek, mely nem messze, a dombra épült volna, de amiről később kiderült, hogy a talaj nem alkalmas arra, hogy oda építsenek. – *Piatra Albă* tehát az a falu, amelyhez csak út épült, ház nem. A helyiek szerint az az út, amely „Sehova” vezet.²⁰ – Városba nem akartak költözni semmiképpen sem. Állatokat tartanak, kaszálnak, teheneik vannak, tejtermékeket készítenek, malacot, majorságot tartanak, borjúkat nevelnek eladásra (mint egyébként több háztartás Szarvaspatakon).

23.

Amikor megismerkedtem vele, amiatt nem akart leülni beszélgetni, mert épp szénát gyűjteni készült, de azt mondta, megadja a telefonszámát, s másnap, amikor munkában van, hívjam fel, s telefonon meginterjúvolhatom. Felajánlottam, hogy inkább vele megyek, segíték gyűjteni, s közben beszélgetünk. Gyanakodva nézett rám, mint aki épp erőlködik, hogy elképzeljen egy gereblyével a kezemben, de egy kis rábeszélés után végül beleegyezett. Örült neki, hogy segítséggel még aznap befejeztük a gyűjtést, megvendégelt, s aztán ahányszor arra jártam, sajtot, tejfölt s aludni való tejet adott. Mivel sok dolga s kevés ideje volt, a megbeszélte kirándulásaink elmaradtak, de ő volt az egyetlen szarvaspataki, aki azt mondta, hogy szeret velem beszélgetni.

24.

Szeret a dombokon kirándulni, szereti a környéket, a friss hegyi levegőt, az itteni vizet és növényzetet, sokszor gyalog jön le munkából hazafele. Angelica darukezelő a Cupru Minnél, a „dombon” lévő rézbányánál, ami sok szarvaspataki, abrudbányai és verespataki számára az ideális környéki munkahelyet jelenti. Az egyetlen hely, amiről azt mondják, hogy meg lehet élni az ott kapott fizetésből, s amiről sokan úgy tartják, hogy oda csak kapcsolatokkal (*pile*) lehet bejutni. Körülbelül hét-nyolc szarvaspataki és szarvaspataktorki dolgozik csak ott, s ők privilegizáltaknak számítanak. Az egykor háromezer munkást is alkalmazó bánya és kombinát ma alig háromszáz embert foglalkoztat.

25.

Öccsével és anyjával a szülői házban él, férjhez nem ment soha, nem is akart. Húga az út túloldalán él, ő és férje is a Cupru Minnél dolgozik, házukat ők sem adták el, úgy érezték, hogy az anyagi, érzelmi, kötődésbeli veszteséget nem kárpótolta volna az az összeg, amelyet felajánlott a cég. Két fia van, az egyik Kolozsváron dolgozik, a másik otthon.

26.

Mivel Angelicát úgy ismertem meg, hogy közben a dombon kapaszkodtunk felfelé, ő volt az, aki először mesélt a földekről, arról hogy sokan olyan részokről takarítanak be (szénát és gyümölcsöt), amelyeket már eladtak a Goldnak. Némelyek be is kerítik régi területeiket, főként mivel a tehenek az üres földeken, a faluban a telkeken szabadon legelnek. Azt mesélte, hogy vannak olyan emberek, akik eladtak mindent, elköltöztek, de aztán felhúztak egy kis faházikót, abba járnak vissza gyümölcsöt szedni, s Szarvaspatakon tölteni az időt. Sokan irigylik egymástól, ha valaki több gyümölcsöt tud leszedni a vállalat földjeiről. Angelicáék nem emeltek szót a projekt ellen, de nem akarták azt a helyet elhagyni, amely az életük volt (ezt az ő esetükben sokkal inkább éreztem, mint bármelyik más beszélgetőtársam esetében). A szarvaspatakiak vagyonnak (*avere*²¹) nevezik a földeket.

27.

A két nő, aki a kanyarban lakik, elutasítja a beszélgetést²²

„P. I.: Jó napot! Doktorandusz vagyok, néhány hete itt vagyok, és itt kutatok Szarvaspatakon. Lenne egy kis idejük velem beszélgetni most, vagy bármely más napon?

1. NŐ: Éspedig? Mivel kapcsolatban? [*Anume? În legătură cu?*]

P. I.: Érdekel Szarvaspatak, a története, s érdekel az emberek története is.

1. NŐ: Mit segít az, ha beszélgetünk? Ha elmesélem, mi van? Mi?

P. I.: Nekem segít, hogy megismerjem a falut. Segít, hogy a doktori dolgozatom megírjam Szarvaspatakról.

1. NŐ: Egy ilyen történet nekem egyáltalán nem vonzó! [*O poveste de asta n-are nici un farmec!*]

2. NŐ: Amióta a Gold itt van, mind jöttek!

P. I.: Igen? Mások is voltak?

1. NŐ: Voltak, és mi? Nekünk ez nem használt semmit! [*Pe noi nu ne avantajează cu nimic!*] A doktoriját írja meg, ahogy tudja! Én nem mondok több verset! [*Nu mai dau nici-o poezie!*] Nekünk nem válik előnyünkre!

2. NŐ: Mit meséljünk? Ami látszik, az van, nincs mit mesélni!

1. NŐ: Mit meséljünk? Ni, jönnek a vaddisznók ránk! Mert ha mindenki eladta... Jól tették azok, akik elmentek! Mi voltunk a bolondok! – Kiskamasz fiára mutatva: – Ennek milyen jövője van?!

2. NŐ: Semmi! Munkahelyek nincsenek!

P. I.: Hogy-hogy nem mentek el?

1. NŐ: Versikéssel nem lehet elmenni! [*Cu poezie nu poți pleca!*]

2. NŐ: Nem voltunk megalégedve az ajánlattal, nem adtuk el.

P. I.: Jobb lett volna, ha elkezdik a projektet?

2. NŐ: Jobb lett volna... De jobb lett volna, ha nem megy el senki! Akkor lennének emberek, jó lenne! De több mint fele ember elment...

1. NŐ: Hallott biztos Szászavincről [*Geamăna*] is! No, én onnan származok! Ott milyen versek vannak? [*Acolo ce poezie îi?*]

2. NŐ: Pont mint itt! Egyszerűen nincs miről mesélni! [*Pur și simplu n-ai ce să povestești!*] Elmentek az emberek! Még most legalább egy kicsit betömték a lyukakat az úton, mert minden nap javítani kellett vinni az autót! Legalább valami...

1. NŐ: (*Valami olyan hangszúllyal, ami a harag, a sírás és a nevetés között van*) Nincs áramunk! Fúj egy kicsit a szél, és nincs villany! Ez a helyzet a *goldos* verssel!

2. NŐ: (*Kínjában nevetve*) Nekünk nincs áramunk!

1. NŐ: Mindenki elfelejtett! [*Suntem uități de toți!*]

2. NŐ: Mindenki azt mondja, hogy „hű”, hogy Verespatakról vagyunk, de idegesítenek! És akkor mi van? Nem értem, egyszerűen nem értem! Na, szép falu volt, igen. Amikor mindenki még itt volt, mindenki gondját viselte a *helyeinek* [*și-au îngrijit locurile*]. De most? Hol...? Nézd meg! Ránk telepszik az erdő! Itt nem is látszott az erdő! Nem... Ott ember lakott, ott ember lakott, ott fentebb ember lakott, itt fentebb ember lakott... Na, szép volt, de most mi ketten vagyunk, s még egy szomszéd, aki szintén el akar menni, mert már nem bír maradni!

P. I.: Ön Abrudbányán dolgozik?

2. NŐ: Nem dolgozom sehol! Hol dolgozzak? Tízmillióért²³ menjek? Tartok inkább egy tehenet,

eladok egy borjút... Ennyit csinállok... Más semmi! Nehéz errefelé, tudd meg! Ha maradt volna mindenki... De így, hogy félbehagyják, s pár ember maradjon... Jönnek a vaddisznók, a rókák, télen jönnek a farkasok! Az ember nem mer sötétedés után elindulni. Régen ház ház mellett volt!

1. NŐ: Arra le még van néhány ház...

P. I.: Elszigetelve érzik magukat itt?

2. NŐ: Nagyon! Sajnálom, nagyon sajnálom! Mert sokan voltak, s egyből kiürült! Voltak nálunk is, nem mondom, de azt mondtuk, hogy még maradunk, nem sietünk, mert nem tudjuk, mi lesz. De ha tudtuk volna, nem maradunk...

1. NŐ: Na, menjünk! Mindenki a maga dolgára! [*No, merem! Care încotro!*]"

Variációk a hely(szín)re

28.

Szarvaspatakra érkeve a látogató, de még a hazatérő *helyiek* tekintetét is rabul ejti a hevesen hullámzó, a völgyet lüktető (szűkülő, majd szétterülő) fodrokban körülölelő gömbölyű hegyvonulat, a nehéz zöld, mely alkonyatkor titokzatos-fenyegetően sötétlik közel s távol; a szétszórt házak, melyek mellett elhaladva egy kicsit szorosabbra húzza az ember mellkasát a magány, s az ég, mely esőben tapinthatóbb, tiszta időben pedig kékebb és közelebb van, mint azt bármely alföld elképzelhetné. A szarvaspatakiak a tájjal, a hellyel, a (fizikai) térrel kapcsolatban fejeznek ki a legtágabb spektrumon érzéseket, mely palettán leggyakrabban a vágyódás (*dor*), az odatartozás, az ismerősség, az otthonosság, a biztonság érzése, negatív oldalon pedig a hiányérzet, az idegenség és elidegenedés, a fenyegetettség, a másság, a veszteség, az elmúlás, a kiüresedés, a bizonytalanság, a csalódottság, a kilátástalanság színei rajzolódnak ki.

29.

Fizikai értelemben a hely, a táj, a tér nem különbözik egymástól. Vannak viszont analitikai dimenziók, ahol célszerűbb az egyik fogalmat a másik helyett használni. Mivel minden szereplő diskurzusában elsősorban azért van fontos szerepe a szarvaspataki hely(szín)nek, mert *táj* (*landscape*), ahol *lak(oz)nak* (*dwell*), és mert *tér* (*space*), amit *használnak*, ezért e két fogalmi kereten keresztül próbálok megragadni azt, amit eddigi kutatásom során megértettem.

30.

Az analízis szempontjából ezen a ponton fontos lehet a fogalmak tisztázása. A *környezet* (*environment*) kifejezést mint átfogó fogalmat használom minden fizikai térre és tájra, mellyel a szereplők interakcióba lépnek. Ezenfelül viszont az antropológiai szakirodalomban három fogalmat különíthetünk el, melyeken keresztül az ember és környezete közötti kapcsolat különböző aspektusai értelmezhetők: a *hely*, a *táj* és a *tér*.

31.

A *hely* (*place*) az antropológiai szakirodalomban az a *tér* (*space*), amelyet az ember jelentéssel itatott át (Azaryahu 1996; Basso 1988; Hirsch 1995; Low – Lawrence–Zúñiga 2003; Ingold 2000; Pálsson 1991). Ilyen formában analitikailag elsősorban a szimbolikus antropológia paradigmáján belül van jelentősége (vö. Ortner 1994). Értelmezzük és értjük, ethosz és világlátás, narratív dimenzióban, egy geertzi „sűrű leírás” keretén belül interpretálható (vö. Geertz 1994). Mivel Szarvaspatakon gyakran úgy kezdődött egy-egy beszélgetés, hogy „Mit mondjak? Nincs mit mondani”, sokszor többet tudtam meg a szereplők egymás közötti és a környezetükkel való viszonyáról abból, amit nem mondtak el, vagy csak véletlenül érintettek beszélgetéseink során. Mivel jelen írásban emiatt nem kívánok a diszkurzív és szimbolikus szintekkel mélyrehatóbban foglalkozni, a *hely* fogalmának pedig tanulmányomban elsősorban az úgynevezett „vitatott terek” (*contested spaces*; Low – Lawrence–Zúñiga 2003) vagy a hely történetiségéhez kapcsolódó, hegemónikus jelentősége van (vö. Basso 1988; Brenner 2010; Stewart 1996), a jellegzetes narratív aktusokat feltételező (vö. Basso 1988; Brenner 2010; Kuipers 1984; Stewart 1996) *hely* fogalma helyett célszerűbbnek találtam a *táj*, *tér* és *környezet* fogalmakat használni. Értelmezésem szerint ezek hasznosabbak a kapcsolati, perceptív és hatalmi aspektusok elemzésében.

32.

A *táj* fogalmán a továbbiakban azt a szintet értem, ami olyan típusú – Tim Ingold (2000) által is elemzett – ember-környezet kapcsolatokat jelöl, melyek a *lak(oz)ás*²⁴ koncepcióján keresztül közelíthetők meg. Ezzel szemben a későbbiekben a *tér* kifejezést használom azokra az ember-

környezet kapcsolatokra, melyek a de Certeau-i (1988) taktikák (*spacial tactics*) által írhatók le, valamint a tudás és hatalom térre vonatkozó foucault-iánus fogalompárosával ragadhatók meg (vö. Lefebvre 1991; Low – Lawrence-Zúñiga 2003).

Táj és lak(oz)ás

33. A szereplőknek a tájjal való kapcsolata a lak(oz)ás. Lakni annyit jelent, mint élni, dinamikusan és kölcsönösen hatni (Ingold 2000:14, 172, 186). Érzékelés, értékelés és építkezés egyben.²⁵ A tájat – főleg ahogyan Tim Ingold érti – elsősorban egy fenomenológiai lak(oz)ásperspektívából vizsgálhatjuk (Ingold 2000:181–186). A lak(oz)ás pedig ennek értelmében komplex jelenség, mely hat, s melyre hatunk (és hatni akarunk), amellyel azt a dinamikus kapcsolatot folytatjuk, aminek alapja és következménye, hogy (a világban emberekként) élünk. Természet és kultúra – mint ahogy Ingoldnál semmi más sem – ebben az értelemben nem tárgyalható bináris oppozícióként, az *építeni* már magában foglalja azt, hogy *lakunk* (Ingold 2000: 186): „Csak ha a lak(oz)ásra képesek vagyunk, akkor tudunk építeni” (Heideggert idézi Ingold 2000:186²⁶).
34. Meglátásom szerint mindez nem egyezik meg a hatvanas években elterjedt kulturális ökológiai szemlélettel, mely szerint a szereplők (akik ebben az esetben elsősorban társadalmak) a környezeti hatásokra „reagálnak” (vö. Ortner 1994:377–379). A Leslie White és Julian Steward evolucionista elméleteire épülő, Marshall Sahlins és Elman Service által továbbgondolt kulturális ökológia központi fogalma az *adaptáció*, ebben a paradigmában pedig az ember kapcsolata a természettel meglehetősen egyoldalú: a környezeti körülményekre, változásokra adott válasz (Ortner 1994:378; vö. Sahlins 1973). Ingold ezzel szembehelyezkedik, és nem alkalmazkodásként érti az építést. Szerinte építeni annyit tesz, mint emberként a világban létezni, *lakni* (Ingold 2000:188): ok-okozati összefüggés helyett sokkal célszerűbb egyfajta komplex kölcsönös kapcsolatként tekinteni a lak(oz)ásra, az „építés [pedig az], ami folyamatosan történik, mindaddig, amíg emberek laknak egy környezetben” (Ingold 2000:188; lásd még Mészáros 2013:24–27).
35. Miért lényeges ez a szarvaspataki szereplők és a helyzet megértése szempontjából? Terepmunkám során folytatott beszélgetéseinket újrarahallgatva vagy a jegyzeteket böngészve fel kellett ismernem, hogy abban a változási kontextusban, amelyet az elmúlt húsz év eseményei jelentenek, a fizikai környezettel való viszonyuk átalakulása nemcsak a jelenlegi helyzetük megértésének alapjául szolgál, hanem általa artikulálni tudják a szociális kapcsolataikban végbement módosulásokat is. Az elmúlt húsz év során radikális gyorsasággal követték egymást olyan folyamatok, mint a vállalat megjelenése, a bányászati munkálatok leállta, a tömeges elköltözések, az exhumálások,²⁷ a flóra és a fauna (a helyi lakosok számára szokatlan) változása, a beköltözések, a fizikai (és egyben társadalmi) határok teljes átrajzolása, az élőlények arányának megváltozása. A két nő a kanyarból valamiféle harmónia megbomlására utal, ami nem abban nyilvánul meg, hogy a „természet” átveszi a hatalmat a természetén kívül álló emberi település fölött, hanem a komplex társadalmi és ökológiai kapcsolatok megváltozásában mutatkozik meg. Az emberek, akik elköltöztek, nem viselik gondját annak, ami korábban saját közvetlen környezetük volt: nem ápolják a tájat mint észlelhető és lakott közeget, s az embertársaikkal való kapcsolatokat sem. A falu „szép volt”, amíg ezek a kapcsolatok érzékelhetők, élhetőek voltak, „de most?”
36. Ingold szerint az emberek gazdasági és ökológiai teendői (*taskscape*) lényegében társas/társadalmi mivoltukban nyernek történeti, azaz értékelhető dimenziót: „Nem azért, mert a társadalom külső keretet biztosít az egyes feladatok mérésére, hanem mert az emberek teendőik elvégzése közben *gondját viselik egymásnak*” (Ingold 2000:196). A gazdasági tevékenységek tehát (ellentétben azzal, amit Durkheim mond), nem választhatók külön a társadalmi életben való részvételtől (Ingold 2000:198). *Tanti Toia*, amikor kitakarítja a kutat vagy megeteti az állatot, *Angelica*, amikor összegyűjti földjéről a szénát, vagy az emberek, amikor saját háztájukat rendben tartják, mind (társadalmi és ökológiai) kapcsolatokat tartanak fenn. Feladataik elvégzése egyben társadalmi létük aktív igazolása. A tájjal ápolt kapcsolatuk, a lak(oz)ás olyan im-

manens tulajdonságuk, mint társadalmi lényegük. Szarvaspatakon az emberi lényeg ezen aspektusai átalakulásuk dinamikájában és a változás folyamatának radikalitása miatt válnak szembetűnővé.

37.

A lak(oz)ás fogalmának – mint történésekben és cselekvésekben gazdag folyamatnak –o használata az analízisben nem fosztja meg az egyes szereplőket alanyiságuktól. Szemben egy determinisztikus kulturális ökológiai szemléletmóddal, a szereplőket így mint az elmúlt húsz év folyamataiban (is) aktívan részt vevő aktorokat láthatjuk, akik nem pusztán a változások elszenvédői. Ez a szemléletmód ugyanakkor segít a történet komplexitását is felismerni, mely a permanens liminalitás fogalma kapcsán is fontossá válik. Míg a lak(oz)ás önmagában is aktív folyamat, a térnek egy másfajta használatával a szereplők alanyisága még inkább nyilvánvalóvá válik.

Tér és alanyiság

38.

Szarvaspatakon hagyományosan (ahogyan Verespatakon is) az egyik elsődleges megítélési szempont, hogy valaki helyi-e vagy jövevény (*viniturā*): a „jövevény” szót pedig ennek megfelelő pejoratív értelemben használják. Nagyon csodálkoztam, amikor a hatvanöt év körüli *tanti* Geta beszélgetésünk elején úgy mutatkozott be, mint aki nem odavaló, hanem szarkasztikus mosollyal hangsúlyozta, hogy „jövevény”, annak ellenére, hogy húszéves kora óta él ott. Bár egy világos kasztrendszer nem vázolható fel az érkezések ideje alapján, akik ott laknak, mindenképpen tudják, hogy milyen tereket hogyan használhatnak, s mindez arra is visszavezethető, hogy a szarvaspataki tájjal milyen hosszú a kapcsolatuk, s ennek megfelelően mennyire legitim a tudásuk (vö. Lefebvre 1991:3–4, 11). Egy olyan ember, mint én, akinek Szarvaspatakhoz az égvilágon semmi kapcsolódása nincs, akinek nincsenek stabil, emlékezetes társas viszonyai a faluban, akit valószínűleg elfelejtenek, s aki elfelejt, aki jön-megy, nem *lakik* ott, annak a szarvaspataki környezetről való tudása konvergál a nullához, még arra sem alkalmas igazán, hogy szénát gyűjtsön, vagy köveket egyengessen, a kút tisztítása pedig szinte tabu számára. Ezzel ellentétben viszont arról, aki már élete nagyobb részét *ezen*²⁸ a tájon élte le, csak akkor válik nyilvánvalóvá, hogy „jövevény”, ha konfliktus alakul ki közte és egy odaszületett szarvaspataki között – vagy ha ő maga elárulja.

39.

Ez a státuszbeli különbség a térhasználat szempontjából a tudás (*knowledge*) és a hatalom (*power*) összefüggései révén (Foucault–Rabinow 1984) fontos, azaz abból a szempontból, hogy milyen – elsősorban a térhasználatot érintő – tudásformák legitimek, és ki az, aki birtokában van/lehet ezeknek. A vázolt portrék alapján felismerhető, hogy a szereplők közötti (gyakran hatalmi) kapcsolatok meghatározzák azt is, hogy miképpen használhatják a tereket a különböző aktorok (vö. Certeau 1988; Foucault–Rabinow 1984; Low – Lawrence-Zúñiga 2003:30, 31). Teo és Alex kertművelési ismereteit nem tartották legitim ember-táj kapcsolatnak, hiszen elmentmondott saját megszokott tudásuknak és tevékenységeiknek, de mivel egy olyan területen (a saját kertjükben) történt, amely átmeneti zónának számított, valamint mert a régebbi lakosok és Teóék között a kapcsolat csak törékenyen haladt a jószomszédi viszony felé, *'nea* Marius és *tanti* Emi nem adott tanácsokat nekik, nem befolyásolta cselekvéseiket. Olyan szimbolikus térfoglalási cselekvések, mint a településtábla kitevése viszont nem állt a „jövevények” jogában, s a helyiek a megfelelő ellenakcióval (a tábla levágásával) ezt tudtukra is adták. Olyanfajta cselekvésként volt értelmezhető a helyiek szempontjából, mely által a teret a „jövevények” kisajátítják, elidegenítik azzal, hogy önkényesen kitáblázzák, az akciót pedig a *szarvaspatakiak* egy, a saját térhasználatukat delegitimáló cselekedetként értelmezték. Talán ezt Ingold gondolatával jobban össze lehet foglalni, aki szerint a táj dokumentálja az ott lakó korábbi generációk életét, akik magukból hagytak ott valamit (Ingold 2000:189; vö. Basso 1988). Így érthető, ha felháborodást váltott ki, hogy az *örökségük*ről ebben az esetben valaki idegen rendelkezett.²⁹

40.

Amikor viszont Teo aláírásokat kezdett gyűjteni a faluban, hogy az odavezető utat megjavítsák, mindenki aláírta, annak ellenére is, hogy talán kevés reményt fűztek a sikerhez, s *'nea* Marius

mint képviselő is közbenjárt az ügy érdekében. Ebben az esetben a *jövevények* megfelelőképpen, a helyiekkel kollaborálva és azoknak (úgy a tájjal, mint más szereplőkkel való) összetett kapcsolatrendszerét legitimálva jártak el, így az akció sikerrel végződött, s 2018 szeptemberében megfoltozták a faluhoz vezető utat. Az ilyen sikerek aztán azonnal felbukkannak a helyiek narratíváiban is, rögtön azon kijelentések mellett, hogy „nem tudják, mi vár rájuk”, hogyan alakul a projekt, mi lesz a település jövője.

41.

A két eset mikroszinten Teo és Alex beilleszkedésének története, valamint a helyieknek a *jövevényekkel* szembeni attitűdjét példázza, tágabb dimenzióiban pedig azon szimbolikus, ökológiai és szociális kapcsolatháló dinamikájának egy példaszzerű mozzanata, amelyet az adott táj *helyi* lakosa környezetével folytat. Terepem szempontjából ennek pedig több aspektusa is fontos. Először is ennek a dinamikának természetesen része a fizikai térrel való kapcsolat, annak ismerete, a specifikus ökológiai tényezőkről szerzett tudás és az ennek megfelelő vagy megfeleltethető térhasználat (vö. Ingold 2000; Tsing 2005). Másodsorban azonban része az a folyamatos és ünnepnapokon, rituális terekben ciklikusan megerősített viszony – és az általa szerzett tudás (ahol a tudásnak mindig politikai-hatalmi töltete van) –, amelyet a helyiek a korábbi nemzedékekkel, az ősökkel – és rajtuk keresztül a tájjal – fenntartanak (vö. Basso 1988; Bühnen 1992; Kuipers 1984). Verespatakon és Szarvaspatakon ez a viszony is problematikusává válik: a vállalat a földekkel és a házakkal együtt a helyiek kapcsolatait is áruvá tette és monopolizálja, hisz olyan szociális tevékenységek, mint például az idősek, a munkanélküliek, a rászorulóknak segítése vagy épp a piac, a szórakozás, melyeket korábban a *közösség* belső szabályok és kapcsolatok mentén, jelentésekben gazdag terekben oldott meg, most egyedül a hajdani társadalmi-kulturális szerepek csökevényeitől, a vállalat által átvett és átalakított infrastruktúra maradványaitól, valamint törékeny új kezdeményektől függenek. Szarvaspatakon a bolt tűnt el, helyette *'nea* Marius hord apróságokat, míg Verespatakon a hajdani mesés piacból semmi sem maradt, helyette a vállalat működtet egy buszjáratot hetente egyszer, hétfőn Abrudbányára, szombaton pedig Topánfalvára. A verespataki kaszinóból, moziból, szakközépiskolából, ilyen-olyan kisvállalkozásokból alig maradt valami, Szarvaspatakon pedig az iskola és az óvoda is eltűnt, a kultúrházban soha semmi nem történik, a három felekezetből pedig mára csak az ortodox templomban van háromhetente mise. Ezek helyét szinte mind egy-egy buszjárat vette át: az emberek szociális, gazdasági, kulturális tevékenységeinek nagy része *máshová* került.

42.

A nagyszámú elköltözés ugyanakkor a társadalmi és hatalmi viszonyokról való tudást, valamint átmentésének módját és lehetőségeit is radikálisan módosította. Az üres házak és házhelyek más történeteket mondanak, mint amikor még lakottak voltak. Ezzel egyidejűleg pedig az ökológiai kapcsolatok is megváltoznak. Ennek egyik, talán legszembetűnőbb aspektusa, ahogyan a hely-helyi mély és szimbolikus kapcsolata megbomlik azzal, hogy sokan halottaikat már nem a helyi temetőbe temetik, vagy elhunyt ősüket (akik által szinte kézzelfoghatóan ahhoz a földhöz kötődnek a gyökereik) exhumálják és más településekre költöztetik (vö. Cataramă 2014; Velicu 2012b; 2014). Az „ősi gyökerek”, melyek a – főleg kelet-európai – vidéki közösségek diskurzusában oly fontos szerepet töltöttek be (még a szocializmus alatt átalakított bányásztelepülések esetében is [vö. Kideckel 2004]), hirtelen „elszakadtak”. Az ottmaradt szereplők tehát különösképp ragaszkodnak azokhoz a tudásformákhoz, amelyeket e radikális változások ellenére is (látszólag?) átmentettek, amelyek révén azokhoz a gyökerekhez kapcsolódhatnak. E tudásformák pedig leginkább azok, amelyek az őket körülvevő tájjal való viszonyukat meghatározzák. Az átmentés önmagában is olyan aktív cselekvés, mely a szereplők és a történeti-kulturális kontextus egymást meghatározó kölcsönösségén alapszik (vö. Bourdieu 2009).

43.

Harmadszor Szarvaspatak és Verespatak „vitatott terek”, így az elmúlt húsz év – maga az ökológiai konfliktus – történéseinek meghatározó szerepe van abban, ahogyan helyiek és idegenek használják és használhatják a teret (vö. Low – Lawrence-Zúñiga 2003:18–22; MacKenzie–Dalby 2003).

44.

A két település – elsősorban Verespatak – az elmúlt évtizedekben gyakori kormányellenes tüntetések oka és szimbóluma volt, melyeknek főként természetvédelmi vagy korrupcióellenes fő-

kusza volt (vö. Velicu 2015; Velicu–Kaika 2017; Vesalon–Crețan 2013). Míg egyfelől az országos ökológiai mozgalom keretében Verespatakot mint egységes (megmentendő) teret és közösséget tárgyalták ellentétes pólusok diskurzusaiban, addig maga a közösség is darabokra szakadt, az egyes szereplők pedig ezeknek a diskurzusoknak a használói és alakítói lettek (vö. Cătară 2014). A konfliktusok pedig a táj és a tájjal való kapcsolatuk alakulásában, valamint a helyiek és a *jövevények* térhasználati taktikaiban is megmutatkoztak (Low – Lawrence-Zúñiga 2003:30–32). Míg a vállalat megvásárolt földeket, házakat döntött le vagy hagyott összeomlani, hagyta az erdőt benőni a faluba, addig a helyiek visszafoglalták a vállalat tulajdonában álló használatlan földeket, nem költöztek ki az eladott házakból, kaszálnak, legeltetnek, gyümölcsöt szednek a már eladott részekről. Cselekvéseikkel folyamatosan újratárgyalják és -alakítják a meglévő társas és hatalmi viszonyokat. A tény, hogy a helyiek levágták a településtáblát, nem elsősorban egy, a fiatalok csoportja elleni ellenséges akció volt, hanem olyan cselekvés, amely megfelelt a konfliktus dinamikájában a szerepüknek, azaz nem volt más, mint egy (vélt) idegen hatalom elleni fellépés.

Permanens liminalitás

45.

A posztoszocialista tömbbel foglalkozó antropológusok gyakran hasonlítják a jelen politikai és gazdasági folyamatokat a turneri és van Gennep-i átmeneti rítusok liminális szakaszához (Bucowski összefoglalja Hann et al. 2002:6; Kideckel 2002:115; vö. Turner 2002). Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy a volt szocialista államok jelenét nem lehet elhatárolni annak történeti, területi és ezeknek megfelelően jellegzetes gazdaságpolitikai, társadalmi és kulturális kontextusától, melyeket vizsgálva a posztoszocializmust nem egy átmeneti szakaszként kell értelmeznünk, hanem egy, a nyugatitól eltérő kései modernitásként (Hann et al. 2002; Kideckel 2002; Sampson 2002; Verdery 1996). Az *International Political Anthropology Journal*hoz (IPAJ) kapcsolódó társadalomtudósok³⁰ mindezt másképp látják: az egész modernitás egy állandóvá vált liminalitás, s ez nem az átmenetiség hangsúlyozása szempontjából, hanem a struktúra és antistruktúra szembeállításán keresztül válik fontossá (Horvath 1998; 2013; Szokolczai 2015a; 2015b; Thomassen 2015; Wydra et al. 2015). A Szokolczai-féle permanens liminalitásnak³¹ a korábbi normalitásnak tekintett állapotból való eltávolodás a lényege, ahol a normalitás egyszerűen a stabil struktúrákat és irányvonalakat jelenti: „a társadalom szövete felbomlik, az addig magától értetődően adottnak vett rend megkérdőjeleződik, és ezzel belépünk a liminalitásba” (Szokolczai 2015b:21). A rituális folyamatokban ennek a szakasznak fontos szerepe van a közösség szempontjából az új struktúra létrehozásában, az egyén életében pedig a társadalmi rendnek és a következő életszakasznak megfelelő új szerepkészlet felvételében. A permanens liminalitásban viszont az a veszélyes, hogy a liminalitás nem átmeneti fázist jelent, nincs egy ceremóniamester, aki a posztliminális szakaszba átsegíthetné akár az egyént, akár a társadalmat. A normák, szabályok lebomlása, a struktúra elhagyása válik a kívánt állapottá, ami a (késő) modern személynek a szabadság elérésével egyenlő (Bauman 2006:5). Mindennek pedig a következménye olyan folyamatok és állapotok kialakulása, amelyek lehetővé teszik, hogy *trickster* figurák kivívják maguknak az iránymutatás jogát (Horvath 1998; Szokolczai 2015b).

46.

Kézenfekvő lenne ebben az értelmezési keretben a *Goldot* vagy az alapító tulajdonost, Frank Timișt egy ilyen *trickster*ként értelmezni, az elmúlt húsz év eseményeiért pedig ennek a figurának az önző ravaszságát okolni. Horváth Ágnes (1998) szerint Rákosinak és a kommunista pártnak a második világháború utáni zavaros időszakban azzal sikerült megszereznie a lakosság jelentős részének támogatását, hogy retorikájukat olyan archetípusokra építették, melyekre az emberek érzékenyek voltak (mint például az „áldozat”). Hasonlóan, a kilencvenes évek hirtelen gazdaságpolitikai és szociális változásai is olyan kontextust teremtettek, amelyben a modernitás, a „Nyugathoz való felzárkózás” kívánatos, ámbár bizonytalan és manipulálható ideálok voltak. Verespatakra és Szarvaspatakra például olyan változások voltak különösen erős hatással, mint a bányászszektor országos szintű leépítése, a nehézipar szinte teljes lebontása, a privatizálások s mindennek következtében a munkanélküliség robbanásszerű növekedése, valamint – ami a bányászokat rendkívül erősen érintette – a szakszervezetek által még erősebbé

font szociális háló szétbomlása (vö. Kideckel 2002; 2004). Bogdan Vasi (2004) szerint a bányászok, akik korábban magas társadalmi presztízsnak örvendhettek, a szocializmus összeomlása jelentette hirtelen státuszváltás és gazdasági bizonytalanság következtében könnyen manipulálható társadalmi csoporttá váltak (vö. Kideckel 2002; Verdery 1996:226–227). Röviden, amikor 1997-ben a *Gabriel Resources Ltd.* megjelent a verespataki szintéren azzal az ígérettel, hogy a verespatakiak és szarvaspatakiak újra a korábban megszokott és elveszített életmódjukat élhetik: a faluban lesz mozi, kaszinó, pénz és a fiataloknak munkahely, sok helyi (magán- és intézményi) szereplő számára a projekt vált az egyetlen logikus opcióvá. A vállalat gyakran a kilencvenes évek bányászfelkeléseinek szolidaritásdiskurzusát hasznosította újra (vö. Vasi 2004), a projektet támogató, s így a *Gold* retorikáját követő tábor pedig az ellenzékét irracionális, kétes érdekű és rosszat akaró hatalmak által manipulált és lefizetett csoportként láttatta. Ez a schismogenezis³² eredményezte a jelen liminalitást (vö. Cataramă 2014; Hobbs 2011; Tsing 2005).

47.

Ez az értelmezési keret azonban megfosztja a helyi szereplőket alanyiságuktól, akik így pusztán a történések *elszenvedőivé* válnak. A permanens liminalitás fogalma megragadja azt az antistruktúra-állapotot, amely tagadhatatlanul a szarvaspataki szereplőknek a mindennapi realitása, hisz a legtöbb intézményes szerkezet vagy társas-társadalmi folyamat heterotópikus³³ tükröképe egyrészt annak, ami volt, másrészt annak, ami más közösségekben van: háromhetente van mise egy olyan közösségben, ahol alig tizenöt éve három felekezet volt, s ahol a bányászok szentjeinek napjai az év fontos ünnepeinek számítottak; a legközelebbi szomszéd három üres házzal vagy még több üres házhellyel odébb lakik, s *tanti* Toia napokig nem lát más embert, mint engem, egy olyan hegyi településen, ahol telente az emberek segítségért és társaságért egymással való folyamatos kapcsolatra szorultak. A liminalitás ugyanakkor azokban a legalapvetőbb ökológiai és szociális kapcsolatokban is tetten érhető, amelyeket korábban részleteztem: a szereplők folyamatos várakozásban élnek, annak bizonytalanságában, hogy a projekt megkezdődik-e, és valóban el kell-e hagyniuk a települést; *'nea* Marius és *tanti* Emi várják, hogy vajon újból elkezd-e a vállalat földeket felvásárolni; és annak lehetősége is folyamatosan fenyegeti őket, hogy már nem használhatják a vállalat által megvásárolt földeket.

48.

Mindenesetre értelmezésem szerint az IPAJ szerkesztői a permanens liminalitás fogalmát túl determinisztikus értelemben használják, hisz kimondatlanul feltételezik, hogy az adott valóságra az aktoroknak nincs hatásuk. Tény, hogy a történeti és változási folyamatok sokkal komplexebbek, mint hogy egyedül az aktor *szándékától* függnének. Viszont azzal, hogy a szereplők alanyi mivoltát az értelmezés egyik kulcspontjaként figyelembe vesszük, nem a – főként kollektív – szereplők tudatos szándékait és cselekedeteit tesszük kizárólag felelőssé a történésekért, hanem arra a komplexitásra mutatunk rá, melyben az aktorok cselekszenek is és (el)szenvednek is (vö. Fáber 2018:49). Hisz Szarvaspatakon is ugyanannyira érvényesek azok a stratégiák, amelyeket az ott lakók napi szinten a tér elfoglalására, megtapasztalására és lakására alkalmaznak, mint amennyire valóságosak azoknak a makrotörténéseknek a hatásai a helyiek életére, mint a politikai-gazdasági változások, az egyre gyorsuló globalizációs folyamatok (vö. Ericksen 2016), a munkaerőpiac változása, a fiatalok emigrációja vagy a multinacionális vállalatok térhódítása. Angelica, ahogyan a földjeit változatlanul műveli, *tanti* Toia, ahogyan a kútra ugyanúgy vigyáz, mint ahogyan azt megszokta, és az, ahogyan abban a házban lakik, amelyet a fia már eladott a vállalatnak, vagy Teo, aki aláírásokat gyűjtöget, mintha még évtizedekig ugyanazt az utat használhatná, mind mindennapjaik aktorai, akik ennek a permanens liminalitásnak az alakításában ugyanannyira részt vesznek, mint a strukturált valóságban. A jelen – Szarvaspatakon, a poszt-szocializmusban, a késő modernitásban – egyszerre *történések* és *cselekvések* sorozata, egyszerre átmenetiség és állandóság, egyszerre permanens liminalitás és struktúra. Makro- és mikroszint összefonódik, a jelen nem egyértelműen egyiknek a hatása a másikra, hanem a kettő közötti párbeszéd eredménye, a valóságnak a cselekvések és történések mentén történő folytonos újrateemtése.

Összegzés

49.

Tanulmányomban megpróbáltam néhány szereplő portréján, valamint a tájjal való kapcsolatuk és a jellegzetes történeti kontextus elemzésén keresztül egy szarvaspataki képet vázolni, ember és környezete kapcsolatát – a terepkutatás tükrében – értelmezni, valamint a cselekvés és történés közötti dialogikus viszonyt vizsgálni. Reményeim szerint a tanulmány során láthatóvá válnak maguk a szereplők, akik egy széttöredezett, radikálisan változó társadalmi valóságban vesznek részt olyan társadalmi és ökológiai kapcsolatokban, amelyeket ők maguk is alakítanak. Ugyanakkor a portrékkal hangsúlyozni kívántam azt a késő modern kontextust, melyben maga a közösség fogalma (annak legtagább értelmében is) problematikussá és újragondolandóvá válik. Továbbá megpróbáltam azokat a mechanizmusokat vázolni és értelmezni, melyek által a szereplők kapcsolatokat építenek és tartanak fenn úgy fizikai, mint szociális környezetükkel. Ökológiai és társadalmi kapcsolatok ilyen értelemben nem választhatók külön egymástól, ember-ember közötti kapcsolat mindig a tájjal való kapcsolatokban is tükröződik. Végül pedig azt próbáltam hangsúlyozni, ahogyan a vizsgált komplex kapcsolatok révén nyilvánvalóvá válik a szereplők alanyiséga az elmúlt húsz év történeti kontextusában.

JEGYZETEK

1 Eredeti szöveg: „The most fundamental thing about life is that it does not begin here or end there, but is always going on. And for the same reason [...] environments are never complete but are continually under construction.” (Ingold 2000:172.)

2 A terepmunkát a PTE DOK a KTMÖ-keretből támogatta.

3 Verespatak társadalomtudományi szakirodalma meglehetősen gazdag. Az alábbi lista csak a legkönnyebben elérhető tanulmányokat és disszertációkat tartalmazza: Alexandrescu 2012; Bejan et al. 2015; Cataramă 2014; Egresi 2011; Jaros 2015; Margarit 2016; Pop 2013; Sevastre 2017; Velicu 2012a; 2012b; 2014; 2015; Velicu–Kaika 2017; Vesalon–Crețan 2013. Jelen tanulmányban egyelőre nem vetem össze saját analízisem korábbi kutatásokkal, erre majd későbbi bővítés során kerül sor.

4 Lásd például Szokolczai 2015a; 2015b; Horvath 1998; 2013; Thomassen 2015; Wydra 2000; Wydra et al. 2015. Vö. Zygmund Bauman *folyékony modernitás (liquid modernity) fogalmával (Bauman 2006). Lásd még Bakos 2019; Stoicescu 2012.*

5 Jelen fejezet analízisét a Szarvaspatakon végzett eddigi kutatási eredményekre alapozom. Ennek az anyagnak az *ott* (Szarvaspatak faluban) töltött *idő* (2018. július vége–október eleje) ad keretet. Nem tudom határozottan azt mondani, hogy egy közösséget kutattam, hisz e fogalom rendkívül problémás az adott kontextusban. Kutatásom több színterű (bár közigazgatásilag úgy Szarvaspatak, mint Verespatak a Verespatak nevű községhez tartozik, a két település jelentősen különbözik egymástól abban, ahogyan – az összefonódó, de nagyon különböző történelmi hátterek tükrében – az elmúlt húsz év eseményei lecsapódtak), de bármiféle egységes vagy összehasonlító analízist a későbbiekre hagyok. A későbbiekben a kutatási terepet szeretném más településekre is kiterjeszteni, egy átfogóbb analízis tehát a későbbi kutatási szakaszban válik lehetővé.

6 Nem volt nemi, korbelt vagy bármiféle más rendszer, mely alapján pont az a személy volt a kapcsolatomban. Egyszerűen ha véletlenül őt szólítottam meg az utcán vagy az udvaron, akkor ő maradt az. Talán leginkább azzal magyarázható, hogy a háztartás mint egység fontos mérőeszköz Szarvaspatakon. Azt, hogy hányan maradtak még a faluban az elköltözések után, mindenki csak „kéményszámban” (*fumuri*) tudta megmondani.

7 Szarvaspatak azon része, mely közigazgatásilag Abrudbányához tartozik.

8 *’Nea, a nenea* (bácsi) rövidítése, azaz *bá’*.

9 *Tanti* = néni.

10 2018. július 29-én Szarvaspatakon készült interjú, valamint Teóval és Alexszel korábban folytatott beszélgetések alapján.

11 Képviselő-testületi ülés.

12 Verespatakon és Szarvaspatakon jellegzetes tájszólással beszélnek az emberek, mely egyrészt bányászszargonnal van tele, másrészt pedig archaikus szavakkal. Itt a „trebuia pălăcrită” kifejezést használta, melyet lefordított nekem az irodalmi román nyelvben általában használatos „trebuia spartă” kifejezésre.

13 'Nea Marius magyarázata szerint ez a mértékegység megegyezik 15 kilogrammal, viszont a *Román értelmező szótár* (DEX) szerint ez a régi mértékegység 1 *litră* = *L oca* (azaz 318 gramm Havasalföldön, 323 gramm Moldvában).

14 Részletek az 5. számú lábjegyzetben megnevezett interjúból.

15 2018. július 26-án Szarvaspatakon (Teo, Alex), valamint a 2018. július 28-án Szarvaspatakon ('*nea* Niculae és *tanti* Emi) készült interjúk, valamint Teóval és Alexszel folytatott számos beszélgetésem alapján.

16 A romániai Nyílt Társadalom Alapítvány (*Fundația pentru o Societate Deschisă*) támogatta és támogatja a helyileg működtetett, de országos és nemzetközi segítséggel létrehozott civil szervezeteket, a Mentsük Meg Verespatakat Alapítványt (*Fundația Salvați Roșia Montană*) és az Alburnus Maior Egyesületet (*Asociația Alburnus Maior*). Ezenkívül több országos – elsősorban környezetvédelmi – civil szervezet ellenzi a projektet, melyeket történetesen ugyancsak támogat vagy támogatót a „Soros Alapítvány”. A projektet támogató helyiek ezek alapján logikusan következtetik, hogy mindenkit, aki valami formában a projekt ellen van, azt Soros pénzeli, főleg, ha számukra megmagyarázhatatlan forrásból származik a jövedelme (vö. Pepine 2019).

17 Több Szarvaspatakon készült interjú (2018. július 27., szeptember 7., október 4.), valamint szinte napi szinten folytatott beszélgetések és interakciók alapján.

18 A vállalatot (*Roșia Montană Gold Corporation*) a helyiek így nevezik.

19 Elsősorban a 2018. augusztus 30-án (Angelica) és szeptember 9-én (Angelica és húga) Szarvaspatakon jegyzett interjúk alapján.

20 „Drumul care duce Nicăieri.”

21 A fordítás ferdítés. Az *avere* szónak a románban, főként abban a formában, ahogyan azt a verespatakiak és szarvaspatakiak használják, valahogyan komplexebb jelentése van. Az *averét* dolgozzák, ilyen értelemben csak a földet értik rajta, hozomány, hagyomány konnotációi vannak, s a földdel való érzékeny birtokló kapcsolatot jelzi.

22 A beszélgetést rögtön a találkozás után jegyeztem le (2018. szeptember 9.), amennyire jól csak emlékeztem rá.

23 Régi lejben tízmillió volt, ma ezer RON, körülbelül hetvenezer forint. A beszélgetőtársak közül sokan panaszkodtak arra, hogy a környéken nehéz munkát találni, s emiatt azok a gyárak, melyek Abrudbányán vagy Topánfalván működnek, túldolgoztatják és alulfizetik a munkásokat. Az egyik ilyen gyár, amelyet sokan említettek, az abrudbányai régi pamutszövőde (*Filatura*) épületében nyílt kormányműgyártó cég (azaz „volángyár”), a Consulting For Wood S. R. L. Romániában 2018. január elsejétől növelték a minimálbért (1900 RON-ra), miután 2017-ben megszavazták azt a törvényt, mely minden adófizetési kötelességet a munkáltatóról az alkalmazottra tesz át. Az 1900 RON bruttó bérből a munkáltató 43 RON adót fizet, a munkavállalónak pedig az adó többi részének kifizetése után nettó 1162 RON marad (lásd <https://www.startupcafe.ro/taxe/salariul-minim-2018-revisal-net-brut.htm>). Beszélgetőtársaim elmondása szerint a „volángyárnál” napi tizenkét órás az átlagos műszak, ezért hivatalosan sokan inkább a munkanélküliséget választják, állatot tartanak, kaszálni járnak, s egy-két-három borjú felnevelésével és eladásával, valamint a kert megművelésével elfogadhatóbb megélhetést teremtenek maguknak. A helyzetet azonban tovább nehezíti, hogy a sertéspestisjárvány miatt az állatpiacokat bezárták. Borjút eladni csak ismerősökön keresztül lehet. Ennek az informális gazdaságnak egyelőre ma is működőképes komplex mechanizmusai vannak, melyeket érdemes tovább dokumentálni.

24 A *dwelling* fogalmat nehéz hűen magyar nyelvre fordítani, követem a meglévő magyar nyelvű szakirodalmat, amely a *lak(oz)ás* fogalmat használja (vö. Scheller fordításában Heidegger 2002).

25 Geertz számára a kultúra „jelentést hordozó szimbólumok szervezett rendszere” (Geertz 1988:69; lásd még Ellen et al. 1996:94), ennek alapján pedig a *lak(oz)ást* megelőzi a világalkotás (*worldmaking*, Ingold 2000:178), mely gondolat alapján Peter Wilson pedig megkülönböztet építészettel (*architecture*) rendelkező és nem rendelkező társadalmakat (Ingold 2000:178). Ingold ezzel ellentétben azt a Heideggernél is megtalálható gondolatvonalat követi, mely szerint a *lak(oz)ás* maga azon lényege az emberi létezésnek, mely szükséges előfeltétele az építésnek, a világalkotásnak (i.m.). Az építés mint cselekvés magában foglalja a *lak(oz)ást* mint folyamatot.

26 Az eredeti szövegben lásd Heidegger 2001[1971]; magyarul Heidegger 2002.

27 2007–2013 között az elköltözött vagy épp elköltöző verespatakiak és szarvaspatakiak tömegesen vitték el a temetőből szeretteik maradványait, és az új lakóhelyükhöz közel temették újra őket. Legtöbben így Gyulafehérvárra és Abrudbányára kerültek. Ezt a hullámot egyrészt az motiválta, hogy a feszültség egyre nőtt, a projektet az elköltözők elkerülhetetlennek tartották és nem szerették volna, ha a munkálatok a temetőt érintve szeretteiket meggyalázzák. Másrészt a vállalat egy fix pénzüsszeget ajánlott fel mindenkinek aki hajlandó „elköltöztetni” hozzátartozóit, azonfelül, hogy az újratemetés költségeit fedezték, s az új temetőben úgy az elhunytaknak, mint a még élő hozzátartozóknak sírhelyet vásároltak. A projektet ellenzők közül sokan azt mondták, hogy elsősorban a pénz motiválja azokat, akik ezt megteszik. Egyik beszélgetőtársam 2011-ben, első kutatásom alkalmával, amikor a településen még megszokott látvány volt a „Corona” temetkezési vállalat halottszállító autója, a jelenséget így foglalta össze: „Itt a halottaknak is fizetnek, hogy elmenjenek!”. 2013-ban, Oana Moisil oknyomozó újságíró cikket írt a verespataki „halottkereskedelemről”, melynek következtében az exhumálások hirtelen leálltak (Moisil 2013).

28 Itt ez a táj konkrétan Szarvaspatakot jelenti. Ha valaki a szomszédos községből költözik ide, ugyanannyira jövevény, mint aki egy másik megyéből.

29 Hasonlóan, ezen a gondolaton keresztül nemcsak pragmatikai szempontból, de politikai-szimbolikus szinteken is megvilágosodnak azok a kapcsolati és tudásrendszerek, melyek szerintük feljogosítják őket, hogy a már eladott földeket és házakat használják. A „hazajárók” a földeket üresen, elhanyagoltan találják, amelyeket nem használ senki. Ugyanakkor azok a radikális változások, amelyekre számítottak, s amelyek miatt elköltöztek (a bányaprojekt elkezdése, a zagytározó kialakítása), nem következtek be, a vállalat pedig látszólag (legalábbis ideiglenesen) nem tart igényt a megvásárolt parcellákra, s semmilyen hatalom nem ellenőrzi azok törvénytörő használatát. Bizonyos értelemben tehát a régi jogviszonyokra hivatkozva használják korábbi területeiket.

30 Ezen itt elsősorban Horváth Ágnes, Szokolczai Árpád (University College Cork), Harald Wydra (University of Cambridge), Björn Thomassen (American University in Rome) munkáit értem.

31 Ez sok szempontból megegyezik azzal, amit Bauman (2006) *liquid modernity*nek, azaz folyékony modernitásnak nevez (vö. Bakos 2019).

32 Lásd Szokolczai összefoglalóját Gregory Bateson fogalmáról, mely a közösségben végbemenő szakadást, a szerepek radikális átalakulását jelöli (Szokolczai 2014:17–20).

33 Foucault nyomán (Foucault–Rabinow 1984:239–256).

IRODALOM

AZARYAHU, MAOZ

1996 The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space* 14:311–330.

BAKOS ÁRON

2019 Fogyasztás, liminalitás, puerilizmus: egy sokrésztvevős online szerepjáték használatáról. *Apertúra* 13(2).
Internetcím: <http://uj.apertura.hu/2019/tel/bakos-fogyasztas-liminalitas-puerilizmus-egy-sokresztvevos-online-szerepjatek-hasznalatarol/>. [2019.06.22.].

BASSO, KEITH H.

1988 „Speaking with Names”: Language and Landscape among the Western Apache. *Cultural Anthropology* 3(2):99–130.

BAUMAN, ZYGMUNT

2006 [2000] *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity.

BOURDIEU, PIERRE

2009 A gyakorlat elméletének vázlatja és három kabil etnológiai tanulmány. Budapest: Napvilág.

BRENNER, MICHAEL

2010 From Czernowitz to Cernăuți: Political Crisis and Cultural Florescence between the Wars' *In uő: A Short History of the Jews*. 287–317. Princeton–Oxford: Princeton University Press.

BÜHNEN, STEPHAN

1992 Place Names as an Historical Source: An Introduction with Examples from Southern Senegambia and Germany. *History in Africa* 19:45–101.

CERTEAU, MICHEL DE

1988 [1984] *The Practices of Everyday Life*. Berkeley – Los Angeles, CA: University of California Press.

ELLEN, ROY – JAMES, WENDY – INGOLD, TIM – LITTLEWOOD, ROLAND – RICHARDS, PAUL

1996 1990 Debate: Human Worlds Are Culturally Constructed. In *Key Debates in Anthropology*. Tim Ingold, ed. 81–105. London – New York, NY: Routledge.

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND

2006 [1995] *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociális antropológiába*. Budapest: Gondolat.
2016 *Overheating: An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto Press.

FÁBER ÁGOSTON

2018 *Pierre Bourdieu: elmélet és politika*. Budapest: Napvilág.

FOUCAULT, MICHEL – RABINOW, PAUL

1984 [1982] Space, Knowledge, Power. *In* The Foucault Reader. An Introduction to Foucault's Thought. Paul Rabinow, ed. 239–256. London: Penguin Books.

GEERTZ, CLIFFORD

1988 A kultúra fogalmának hatása az ember fogalmára. *Kultúra és Közösség* 4:67–75.

1994 Sűrű leírás. Utak a kultúra értelmező elméletéhez. *In* uő: Az értelmezés hatalma. 170–199. Budapest: Osiris.

HANN, CHRIS – HUMPHREY, CAROLINE – VERDERY, KATHERINE

2002 Introduction: postsocialism as a topic of anthropological investigation. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. Chris Hann, ed. 1–28. London – New York, NY: Routledge.

HEIDEGGER, MARTIN

2001 [1971] Building, Dwelling, Thinking. *In* uő: Poetry, Language, Thought. 143–159. New York, NY: Harper and Row.

2002 Építés, lak(oz)ás, gondolkodás. *In* uő: Az építészeti tér minőségi dimenziói. 257–270. Balatonboglár: Librarius.

HIRSCH, ERIC

1995 Introduction. Landscape: Between Place and Space. *In* The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space. Eric Hirsch – Michael O'Hanlon, eds. 1–30. Oxford: Oxford University Press.

HOBBS, ERIN

2011 Performing Wilderness, Performing Difference: Scismogenesis in a Mining Dispute. *Ethnos* 76(1):109–129.

HORVATH, AGNES

1998 Tricking into the Position of the Outcast: A Case Study in the Emergence and Effects of Communist Power. *Political Psychology* 19(2):331–347.

2013 Modernism and Charisma. London: Palgrave Macmillan.

INGOLD, TIM

2000 The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill. London: Routledge.

KIDECKEL, DAVID A.

2002 The Unmaking of an East-Central European Working Class. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. Chris Hann, ed. 114–132. New York, NY: Routledge.

2004 Miners and Wives in Romania's Jiu Valley: Perspectives on Postsocialist Class, Gender, and Social Change. *Identities: Global Studies in Culture and Power* 11(1):39–63.

KUIPERS, JOEL C.

1984 Place, Names, and Authority in Weyéwa Ritual Speech. *Language in Society* 13(4):455–466.

LEACH, JAMES

2006 „Team Spirit”. The Pervasive Influence of Place-Generation in „Community-Building” Activities along the Rai Coast of Papua New-Guinea. *Journal of Material Culture* 11(1–2):1–17.

LEFEBVRE, HENRI

1991 The Production of Space. Oxford: Blackwell.

LOW, SETHA M. – LAWRENCE-ZÚÑIGA, DENISE

2003 Locating Culture. *In* The Anthropology of Space and Place: Locating Culture. Setha M. Low – Denise Lawrence-Zúñiga, eds. 1–47. Oxford: Blackwell.

MACKENZIE, A. FIONA D. – DALBY, SIMON

2003 Moving Mountains: Community and Resistance in the Isle of Harris, Scotland and Cape Breton, Canada. *Antipode* 35(2):309–333.

MÉSZÁROS CSABA

2013 Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben. Budapest: L'Harmattan.

MILLER, DANIEL

2010 [2008] The Comfort of Things. Cambridge: Polity Press.

ORTNER, SHERRY B.

1988 Az antropológia elméletei a hatvanas évektől. *In* Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben. Tanulmánygyűjtemény. Hofer Tamás – Niedermüller Péter, szerk. 19–96. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

1994 [1984] Theory in Anthropology since the Sixties. *In* Culture/Power/History: A Reader in Contemporary Social Theory. Nicholas B. Dirks – Geoff Eley – Sherry B. Ortner, eds. 372–411. Princeton, NJ: Princeton University Press.

PÁLSSON, GÍSLI

- 1991 Social Theory and Human Ecology: The Speaker and the Producer. *In* uó: Coastal Economies, Cultural Accounts: Human Ecology and Icelandic Discourse. 1–22. Manchester: Manchester University Press.

SAHLINS, MARSHALL DAVID

- 1973 Törzsek. *In* Marshall David Sahlins – Elman Rogers Service – Eric Robert Wolf: Vadászok, törzsek, parasztok. 135–316. Budapest: Kossuth.

SAMPSON, STEVEN

- 2002 Beyond Transition: Rethinking Elite Configurations in the Balkans. *In* Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. Chris Hann, ed. 297–316. London – New York, NY: Routledge.

STEWART, KATHLEEN

- 1996 A Space on the Side of the Road: Cultural Poetics in an „Other” America. Princeton, NJ: Princeton University Press.

STOICESCU, MARIA-RUXANDRA

- 2012 *Communitas* and Forms Without Foundations: Romania’s Case of Interlocking Liminalities. *Review of International Studies* 38(2):509–524.

SZAKOLCZAI ÁRPÁD

- 2015a Liminality and Experience: Structuring Transitory Situations and Transformative Events. *In* Breaking Boundaries: Varieties of Liminality. Agnes Horvath – Bjørn Thomassen – Harald Wydra, eds. 11–38. Oxford: Berghahn.
- 2015b Marginalitás és liminalitás. Státuszon kívüli helyzetek és átértékelésük. *Regio* 23(2):6–29.

THOMASSEN, BJØRN

- 2015 Thinking with Liminality: To the Boundaries of an Anthropological Concept. *In* Breaking Boundaries: Varieties of Liminality. Agnes Horvath – Bjørn Thomassen – Harald Wydra, eds. 39–58. Oxford: Berghahn.

TSING, ANNA L.

- 2005 Friction: An Ethnography of Global Connection. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

TURNER, VICTOR

- 2002 A rituális folyamat. Budapest: Osiris.

VASI, ION BOGDAN

- 2004 The Fist of the Working Class: The Social Movements of Jiu Valley Miners in Post-Socialist Romania. *East European Politics and Societies* 18(1):132–157.

VERDERY, KATHERINE

- 1996 What Was Socialism and What Comes Next? New Jersey, NJ: Princeton University Press.

WYDRA, HARALD

- 2000 Continuities in Poland’s Permanent Transition. London: Macmillan.

WYDRA, HARALD – THOMASSEN, BJØRN – HORVATH, AGNES

- 2015 Introduction. *In* Breaking Boundaries: Varieties of Liminality. Agnes Horvath – Bjørn Thomassen – Harald Wydra, eds. 1–8. Oxford: Berghahn.

Verespatakkal kapcsolatos szakirodalom

ALEXANDRESCU, FILIP M.

- 2012 Human Agency in the Interstices of Structure: Choice and Contingency in the Conflict over Roşia Montana. (PhD Thesis.) University of Toronto.

BEJAN, RALUCA – MURVAI, PETER – MIHAILA, IULIA – CHERCIOV, MIRELA

- 2015 Transnational responses to global capitalism: The case study of the Roşia Montană campaign. *A Social Work Journal* 5(2):199–207.

CATARAMĂ, DIANA

- 2014 Situații conflictuale în Roşia Montană – disoluția unei comunități. *Dilema Veche* 544. Internetcím: <https://dilemaveche.ro/sectiune/societate/articol/situatii-conflictuale-in-rosia-montana-disolutia-unei-comunitati> [2019.05.22.].

EGRESI ISTVAN

- 2011 The Curse of the Gold: Discourses Surrounding the Project of the Largest Pit-Mine in Europe. HUMAN GEOGRAPHIES – Journal of Studies and Research in Human Geography 5(2):57–68.

JAROSZ, KATARZYNA

- 2015 Rosia Montana in Romania: Roman Gold Mines and the Power of Protests. Journal of Community Archaeology and Heritage 2(1):57–71.

MARGARIT, DIANA

- 2016 Civic disenchantment and political distress: the case of the Romanian Autumn. East European Politics 32(1):46–62.

POP, VIORICA ALINA

- 2013 Campaigning to „Save Roşia Montană”: The Role of the Formula As Magazine. Bulletin of the Transilvania University of Braşov 6(55): Social Sciences and Law 2:235–246.

SEVASTRE, LARISA

- 2017 Enchanted Place, Shifting Landscapes. An anthropological study on the tangled transformations within Roşia Montană’s place and landscape. (Mphil Thesis.) University of Bergen.

VELICU, IRINA

- 2012a The Aesthetic Post-Communist Subject and the Differend of Rosia Montana. Studies in Social Justice 6(1):125–141.
2012b To Sell or Not to Sell: Landscapes of Resistance to Neoliberal Globalization in Transylvania. Globalizations 9(2):307–321.
2014 Moral versus Commercial Economies: Transylvanian Stories. New Political Science 36(2):1–19.
2015 Demonizing the Sensible and the „Revolution of Our Generation” in Rosia Montana. Globalizations 12(6):846–858.

VELICU, IRINA – KAIKA, MARIA

- 2017 Undoing environmental justice: Re-imagining equality in the Rosia Montana anti-mining movement. Geoforum 84:305–315.

VESALON, LUCIAN – CREŢAN, REMUS

- 2013 „Cyanide kills!” Environmental movements and the construction of environmental risk at Roşia Montană, Romania. Area 45:443–451.

Sajtóközlemények

MOISIL, OANA

- 2013 Traficul de morţi de la Roşia Montană. Vice.
Internetcím: <https://www.vice.com/ro/article/d78k8v/traficul-de-morti-de-la-rosia-montana> [2019.06.06.].

PEPINE, HORĂŢIU

- 2019 Ce implicare are George Soros la Roşia Montană. DW.COM 2013.09.27.
Internetcím: <https://p.dw.com/p/19pY2> [2019.04.12.].